

Ushbu sektordagi vazifalarni o'zingiz hal qilish va ularga maksimal vaqt ajratish tavsiya etiladi.

Shoshilinch ahamiyatsiz masalalar: chalg'itadigan narsalar; ba'zi qo'ng'iroqlar va uchrashuvlar; to'satdan paydo bo'ladigan kundalik muammolar; qarindoshlar va do'stlar doirasidan tashqaridagi odamlarga nisbatan xushmuomalalik imo-ishoralari (bayramlarda bo'lish, uzoq suhbatlar); do'stlarning o'zlari hal qilishlari mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish uchun so'rovlari.

Ushbu segmentdagi vazifalar asosiy maqsadlarga erishishga ta'sir qilmaydi. Ular sizni chalg'itadi va muhim narsaga e'tiboringizni qaratishingizga to'sqinlik qiladi.

Muhim bo'lmagan shoshilinch masalalar: teleseriallar va ijtimoiy tarmoqlar; kompyuter o'yinlari; telefonda suhbatlashish; hech qanday foyda keltirmaydigan sevimli mashg'ulotlar. Bu yerda vaqtni behuda o'tkazadigan va bizning sevimli, lekin foydasiz narsalarimiz yashaydi, hamma narsadan ajralish juda qiyin, chunki bu «dam olish» va «mening qulayligim».

To'rtinchi daraja muhimlik va samaradorlik nuqtayi nazaridan vaqtni yaratadigan xodimning ichki samaradorligi va muvaffaqiyati tamoyillariga asoslanadi.

Shunday qilib, vaqtni boshqarishning asosiy darajalariga quyidagilar kiradi:

1. Samaradorlik va muvaffaqiyatni oshirish texnologiyalari. So'zning odatiy ma'nosida vaqtni boshqarish quyidagi savollarga javob beradi: «Qanday qilib vaqt birligida ko'proq ishlash mumkin?», «Muddatlarda qanday bajarish kerak?» «Qanday qilib ishlar va vazifalarni unutmaslik va ularni o'z vaqtida bajarish kerak?» va boshqalar.

2. Vaqtni boshqarish tizimining ikkinchi darajasi – rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish. Birinchi va ikkinchi elementlar strategik qarorlar qabul qilish, maqsadlarni belgilash va ularning o'zaro bog'liqligi bilan uzviy

bog'liqdir. Aynan shu bosqich harakat yo'nalishini belgilaydi va vaqtni samarali boshqarishning muayyan vositalari va usullarini tanlash bilan bog'liq.

3. Falsafiy darajasi. Vaqtni boshqarish kontekstida quyidagi savolga javob beradi: «Nima uchun?». Tanlangan maqsadlarning qiymatini aniqlash. Ushbu bosqich, ayniqsa, vaqtni boshqarishning korporativ tamoyillarini ishlab chiqish bosqichida, vaqtning va har bir xodimning qiymati butun tashkilotda vaqtni boshqarish tamoyillarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga hissa qo'shadigan hal qiluvchi omil bo'lganda muhimdir. Biz vaqtni boshqarish bo'yicha o'rganishni samaradorlik texnologiyalari darajasida boshlaymiz. Ushbu daraja vaqtni boshqarish sohasida samaradorlikni oshirish yo'lidan muvaffaqiyatli o'tish, chuqurroq o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va kelajakda foydali bo'lgan asosiy vaqtni boshqarish vositalarini ishlab chiqish uchun zarurdir. Va bu bosqichda birinchi qadam vaqt sarfini nazorat qilish uchun shaxsiy tizimni shakllantirishdir [7].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim muassasalarida pedagog-xodimlar tomonidan bajariladigan vazifalarning maqsadini belgilash, maqsadiga ko'ra bajariladigan vazifalarning muhimlik darajasini aniqlash hamda ulardan qaysilari muassasa faoliyatini takomillashtirishda o'ta muhim, qaysilarini bosqichma-bosqich bajarish mumkinligini belgilab olish zarur. Pedagog-xodimlar kunlik ishlarini tahlil qilishlarida, ma'lum bir vazifani bajarish uchun qancha vaqt sarfladim yoki shunga yaqin, turdosh bo'lgan vazifani bajarishga qancha vaqt sarfladim-u, qanday xatoliklarga yo'l qo'ydim va bu xatolarimni tuzatishga qancha vaqt ketdi, bu ortiqcha sarflangan vaqt davomida qancha muhim ishlarni amalga oshirishim mumkin edi kabi savollarga javob topishlari vaqtni to'g'ri taqsimlash va faoliyatni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Архангельский Г. Корпоративный тайм-менеджмент: Энциклопедия решений. -М.: «Альпина Паблишер», 2015. –С. 211.
2. Богославец Л.Г. Тайм-менеджмент в работе образовательных учреждений: методическое пособие. Л.Г.Богославец, О.И.Давыдова. - Москва: «Сфера», 2013. – С.125.
3. Зайверт Л. Если спешишь - не торопись: новый тайм-менеджмент в ускорившемся мире: семь шагов к эффективности и независимости в использовании времени /Л.Зайверт; пер. с нем. Н.С.Сироткина. -Москва: «Интерэксперт», 2011. –С. 255.
4. Юсупова Н. Тайм менеджмент вақтни бошқариш. -Т.: «Янги авлод» 2009. 88-б.
5. Богославец Л.Г. Тайм-менеджмент в работе образовательных учреждений: методическое пособие / Л.Г.Богославец, О.И.Давыдова. – Москва: «Сфера», 2013. –С. 125.
6. Кови С. Первое прежде всего. -Москва: «Колибри», 2003. –С. 284.

REZYUME. Ushbu maqolada umumta'lim maktab rahbarlari faoliyatida vaqtni boshqarish vositalari, vaqtni boshqarish texnologiyalari va ta'lim jarayonini boshqarish sohasida ushbu texnologiyalardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье освещены инструменты и технологии тайм-менеджмента и особенности использования этих технологий в сфере управления образовательным процессом в деятельности руководителей общеобразовательной школы.

SUMMARY. This article describes time management tools, time management technologies and the specific features of using these technologies in the field of educational process management in the activities of general education school leaders.

AJDODLAR MEROSI – BUYUK QADRIYAT

G.M.Ergasheva – dotsent

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: ma'rifatparvar ajdodlar, buyuk ajdodlar merosi, milliy qadriyatlarni ulug'lash, ta'lim-tarbiya jarayonida qadriyatlar.

Ключевые слова: просвещенные предки, наследие великих предков, прославление национальных ценностей, ценности в процессе воспитания.

Key words: enlightened ancestors, heritage of great ancestors, glorification of national values, values in the process of education.

Kirish. Respublikamizda keyingi yillarda qabul qilingan ta'lim va tarbiya to'g'risidagi qator me'yoriy hujjatlar, jumladan O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-sentabrdan kuchga kirgan «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» bozor iqtisodiyoti sharoitlarida muvaffaqiyatli ishlay oladigan, mustaqil fikrlovchi kadrlarni tayyorlashda oila, mahalla va o'quv bilim yurti nufuzini yanada yuqori pog'onaga ko'tarishni taqozo etadi. Zero, ta'lim-tarbiyani takomillashtirishda ham davlat bosh islohotchidir, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, birinchidan, yosh avlodga o'zligimizni, muqaddas an'alarimizni anglash tuyg'ularini, xalqimizning ko'p asrlar davomida shakllangan ezgu orzularini, jamiyatimiz

oldiga bugun qo'yilgan oliy maqsad va vazifalarni singdirish; ikkinchidan, jamiyatimizda bugun mavjud bo'lgan hurfkrlikdan qat'iy nazar yoshlarni jipslashtiradigan, xalqimiz va davlatimiz daxlsizligini asraydigan, el-yurtimizni eng yuksak maqsadlar sari chorlaydigan yagona g'oya — milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash; uchinchidan, yoshlarni baynalmilal jahon hamjamiyatida, xalqaro maydonda O'zbekistonga munosib hurmat tug'dirish uchun intilish ruhida tarbiyalash; to'rtinchidan, yosh avlodni vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat, yuksak odamiylik va insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash; beshinchidan, yosh avlodni ulug' ajdodlarimizning munosib vorislari ekanliklari, ayni vaqtda jahon va zamonning umumbashariy yutuqlarini egallash

ruhida tarbiyalash O'zbekistonda o'quvchi-yoshlarni tarbiyalashning eng dolzarb masalasidir [1:488].

Adabiyotlar tahlili. Sharq mutafakkirlari va allomalarining ijodiy meroslarida o'qituvchi tarbiyachi mahorati, ustozlik-shogirdlik shartlariga ham alohida o'rin berilgan. Quyida shularga misollar keltiramiz: Masalan, mashhur faylasuf va mutafakkir, qomusiy ilmlar bilimdoni Abu Nasr Farobiydir. Abu Nasr Farobiyning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim-tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Farobiy ta'lim tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga erishuv to'g'risida", "Ixxo - al - ulum", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi asrlarida ijtimoiy - tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan. Farobiy o'z ishlarida ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rnini va xususiyati bor ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Farobiy "Baxt - saodatga erishuv to'g'risida" asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu - olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman, jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi, deydi.

Farobiy inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvchi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Uning fikricha tarbiya jarayoni tajribali pedagog, o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim.

Bunga Farobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim - tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi [3:55-56].

Farobiy birinchi bo'lib ta'lim va tarbiyaga ta'rif bergan olimdir. Ta'lim - so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya - esa amaliyot, ish-tajriba bilan amalga oshiriladi. Ta'lim-tarbiya ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: qanoatbaxsh, ilhomlantiruvchi so'zlar va majbur etish. Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, hiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin. Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo'rin bo'lib ko'rgan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Uyg'onish davrining yetuk namoyandalaridan yana biri Abu Rayhon Beruniydir. Beruniy barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta'kidlaydi. Bilim olishda tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari so'radi.

Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezonini yuksak axloqlilikdir. Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan "O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston", "Mineralogiya", "Kitob as Saidona", "Al Qonuni al Mas'udiy", "Giodeziya" va boshqa asarlarida ko'ramiz.

Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati

bo'lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit - jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi.

Beruniy ham axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda ta'rif beradi. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash natijasida namoyon bo'ladi va tarkib topadi deydi, u. Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezon sifatida qo'llaniladi.

Beruniy faxrlanishni yaxshi xulq ma'nosida ishlatib, "Yodgorliklar"da shunday deydi: "Faxrlanish - haqiqatda yaxshi xulqlar va oliy fe'llarda oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi" Demak, Beruniy insonning ma'naviy qiyofasidagi barcha axloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi ikki turga bo'ladi.

- Beruniy insonni tabiatning eng oliy kamoloti deb qaraydi. U insonning ma'naviy qiyofasidagi barcha axloqiy xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi ikki turga bo'ladi.

- Beruniy ta'limotiga ko'ra inson kamolotida uch narsa muhim rol o'ynaydi: 1. Irsiyat. 2. Muhit. 3. Tarbiya.

- Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. U o'quvchiga bilim berishda:

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fan-ni o'rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va xokazoga e'tibor berishi kerakligini uqtiradi.

Uyg'onish davrining yetuk namoyandalaridan yana biri Abu Ali ibn Sino hisoblanadi. U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo'lish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o'z bilimining haqiqiylikni bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning ta'lim metodlari haqidagi ta'limoti asosida ham bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak degan g'oya yotadi.

Ibn Sino bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash zarurligini qayd etib, maktabga barcha kishilarning bolalari tortilishi va birga o'qitilishi va tarbiyalanishi lozim deb, bolani uy sharoitida yakka o'qitishga qarshi bo'lgan. Bolani maktabda jamoa bo'lib o'qishini foydasi quyidagicha ifodalangan: agar o'quvchi birga o'qisa u zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi o'qishning yaxshilanishiga yordam beradi. O'zaro suhbatda o'quvchilar bir-biriga kitobdan o'qib olganlari, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar. Bolalar birga to'planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do'stlashadilar, o'quv materiallarini o'zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar.

Ta'lim-tarbiyaga doir qarashlari:

- Ibn Sinoning fikricha insonlar xulq-atvorida birmuncha nuqsonlar bor. Bular: aldash, rashk, o'ch olish, adovat, bo'xton, irodasizlik kabilardir.

- U fanlar tavsifi haqida ham fikr bildirgan. Olim birinchi o'ringa tibbiyot fanlarini qo'yadi. Falsafani esa ikki guruhga - nazariy va amaliy guruhga ajratadi. U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruhga fizika, matematika, metafizika dunyo qonuniyatlarini o'rganuvchi barcha fanlarni kiritgan.

Ibn Sino bilim olishda bolalarni jamoa bo'lib maktabda o'qitish zarurligini ko'rsatadi va ta'limda quyidagilarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: 1) bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qoymaslik; 2) ta'limda engildan qiyonga ori shorkali bilim berish; 3) olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi; 4) o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish; 5) bilim berishda

bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; 6) o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Tahlil va natijalar.

Insonparvarlik g'oyasini amalga oshirishning asosiy vositalari sifatida yuksak axloqiy odatlar, insoniy munosabatlar va xislatlarni tarkib toptirishga olib keluvchi ta'lim-tarbiyani amalga oshirish muhim masala qilib qo'yilgan. Zero, insoniylik g'oyasida yuksak axloqiy xislatlar ifodalanganligi uchun ham Sharq uyg'onish davri falsafasi va pedagogikasida ta'limiy-axloqiy yo'nalish muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloq masalasi faylasuflarning, buyuk mutafakkirlarning ham, tarixchi-yu adiblarning ham birdek diqqat markazida bo'ldi. Ta'limiy-axloqiy risolalar paydo bo'lib, axloqning ham nazariy ham amaliy masalalari tahlil etilgan. «Fozil odamlar shahri», «Baxt-saodatga erishuv haqida», «Axloq haqida risola», «Ishq risolasi», «Axloqi Nosiriy», «Axloqi Jaloliy», «Axloqi Muhsiniy», «Hibatul haqoyiq», «Guliston», «Bo'ston», «Mahbub ul qulub» kabi Farobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Tusiy, Davoniy, Koshifiy, Kaykovus, Sa'diy, Jomiy, Alisher Navoiylarning ta'limiy-axloqiy asarlari inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosini hal etishda sof pedagogik asarlar sifatida muhim ahamiyatga ega. Mazkur ta'limiy-axloqiy asarlarda insonning ma'naviy kamolga yetishi yuksak xulq-odob, ilm-fanni egallash asosidagina amalga oshishi mumkin, degan g'oya ilgari surildi [4:276-277].

Xorazmiy, Farobiy bu metodni asoslab berishgan buyuk mutafakkirlar edi. Bular bilan bir qatorda o'sha davrda yaratilgan barcha ta'limiy-axloqiy risolalarda ham aqliy tarbiyada zehnni tarbiyalash, aqliy kamolot yo'llari, bilimlarni asl mohiyatini yoritishga harakat qildilar. Lekin, biz shu paytgacha tayangan materialistik ta'limotga asosan olimlar yuksak axloq haqidagi g'oyalarni islomning axloqiy dogmatikasiga qarshi ishlab chiqilgan, o'z fikrini mantiqiy, izchil asosli ifodalashga asoslangan ratsionalistik ta'limot ham islom falsafasi – kalomning hissiy bilishni va aqliy bilishdan iborat ta'limotini – sehrli bilish haqidagi ta'limotga qarshi shakllangan, deb ta'lim berganlar. Aslini olganda esa, Sharq uyg'onish davrining ta'limiy-axloqiy qarashlarining asosi Islomning umuminsoniy va o'ziga xos haq-huquqlariga, talab va tamoyillariga borib taqaladi. Zero, barcha mutafakkirlarimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarining asosi ham Qur'on va hadis ta'limotiga asoslanadi. Chunki biz nazarda tutayotgan davrdan boshlab savod o'rgatish Qur'on va hadislarini o'rgatish va ulardagi ko'rsatmalarni o'zlashtirish bilan birga olib borilgan. Shunga ko'ra Qur'on va hadislardagi pand-nasihatlar ham olimlar, ham adiblar ijodiga ta'sir etgan [5:67-69].

Hadislardagi umuminsoniy fazilatlariga alohida urg'u berilgan. Ularda ilgari surilgan musulmonlarning muhim xislatlari: halollik, poklik, saxovat, himmat, mehr-oqibat, ehson, sharm-hayo, ilm izlash, muomala qoidalari, axloq mezonlari va boshqalar o'z ifodasini topgan va sharq adabiyotiga, jumladan ta'limiy-axloqiy asarlarga ta'sir etdi. Mutafakkirlarning o'z ishlarida o'qitish va ta'lim-tarbiyaga e'tibori natijasida, pedagogika va didaktika masalalariga orta bordi. Pedagogika sohasida inson va uni kamolga yetish bilan bog'liq muammo asosiy o'rinni egalladi [6:320].

Mutafakkirlar ta'lim-tarbiyaga oid fikrlarida inson kamoloti muammosini baxt-saodatga erishish uchun shiroit yaratish, degan g'oyani ilgari surish bilan bog'lab talqin etdilar. «Farobiy, Nizomiy, Jomiy, Navoiy asarlarida oliy

axloq, ma'rifatga, ma'naviy erkinlikka erishuv baxt-saodat, deb talqin etildi va bu baxt-saodat adolatli, zulmdan holi, ideal yetuk jamoa va ideal rahbar hokim bilan bog'liq holda tasavvur etildi. Sharq uyg'onish davri ta'limiy-didaktik asarlarida inson shaxsining kamol topish yo'llari, usullari bayon etildi. Haqiqiy yuksak axloqli inson xislatlari haqida fikr yuritilganda birinchi o'rinda adolatparvarlik g'oyasi yotadi. Sharq uyg'onish davrida sof pedagogik asarlar yaratib, ta'lim va tarbiyada inson yetukligining xususiy va umumiy yo'llari haqida o'lmas ta'limoti bilan nom qoldirgan tarbiyashunos olimlar ham maydonga keldi [7:4219-0772].

Abu Nasr Farobiy yoshlar ta'lim-tarbiyasi to'g'risida fikr bildirar ekan, u ikki narsani inson aqliga xosligini ajratgan: 1) Tabiatdan olingan tabiiy jumboqlar. 2) Ta'lim-tarbiya natijasida erishilgan iroda va istakka mos intilish. Allomaning qayd etishicha, tabiiy qobiliyat bilan birgalikda yoshlarda ta'lim-tarbiyaning ham ahamiyati beqiyos ekan. Bu esa isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Bu sohada Ibn Sinoning pedagogik merosi tahsinga sazovor. Uning ta'kidlashicha, yoshlar ta'lim-tarbiyasi tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) Aqliy tarbiya. 2) Estetik tarbiya. 3) Jismoniy tarbiya. 4) Axloqiy tarbiya. 5) Hunar o'rgatish. Yuqoridagi tarbiya turlarini yoshlar ongiga singdirishda o'qituvchi, tarbiyachi bilan bir qatorda, oilada otalarning ham o'rni muhim hisoblanadi. Ibn Sino qoldirgan ushbu tarbiyaviy meros bugungi kunda yoshlarni har tomonlama yetuk, barkamol bo'lib shakllanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyuk mutafakkirlardan biri, Abu Rayhon Beruniyning ta'kidlashicha, ta'lim jarayonida shaxsiy namuna, shaxsiy o'rnak hamda ko'rsatmalilik (ko'rgazmalilik) muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonidagi bunday xususiyatlar yoshlarning kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi, tasavvuri va tafakkurini kengaytiradi.

Ibn Sinoning yoshlar tarbiyasiga oid fikrlariga qo'shimcha tarzda, Beruniy yoshlarda mehnatsevarlikni tarbiyalash zarurligini alohida ta'kidlagan. Beruniy o'z asarlarida yoshlar bilan amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonida quyidagi tamoyillarga amal qilish lozimligini uqtirgan. Jumladan: ta'limning ongliligi; ko'rgazmalilik; tizimlilik; izchillik; dalillarga asoslanganlik; nazariya bilan amaliyotning bog'liqligi.

Yuqoridagi fikrlardan shuni xulosa qilish mumkinki, sog'lom avlod – bu millat, yurt kelajagi, uning mustahkam poydevorini esa barkamol, yetuk, ma'nan sog'lom farzandlarga qura oladi. Zero, jannatmakon yurtga barkamol, yetuk insonlarga yarashadi. Farzandlari sog'lom yurt esa, taraqqiy etadi, yuksaladi va hech qachon, hech kimdan kam bo'lmaydi. Ajdodlarimiz ezgu maqsadlariga sodiq qolib, bugun biz sog'lom avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qarataramiz, shu barobarida Vatanimiz obodligi va ozodligi, turmushimiz erkinligi va farovonligi sari qat'iyat bilan qadam tashlaymiz. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bebaho didaktik meros yoshlar ta'lim-tarbiyasida muhim hisoblanadi. Bugungi kunda ular tomonidan yaratilgan ta'lim-tarbiya usullarini xorijiy ilg'or tajribalar bilan uyg'unlashtirish va ta'lim jarayonida unumli foydalanish ta'lim jarayonida kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi. Demak, biz Sharq uyg'onish ta'lim-tarbiya muammolarini tahlil etar ekanmiz, uni ikki yo'nalishda – qomusiy olimlar ijodiy merosida ta'lim-tarbiya muammosi va sof ta'limiy-axloqiy asarlarda komil insonni tarbiyalash muammolarining hal etilishi orqali ifodalanganini ko'ramiz.

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. 488-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'jallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" PF-60 sonli Farmoni. <https://lex.uz>
3. Ergashev R.N., Ergasheva G.M., Eshonqulova M.X. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Darslik. "Zuxra baraka biznes". – T.: 2022. 55-56-b.
4. Raxmatova Z.G. Ajdodlar me'rosi va milliy qadriyatlarni ulug'lash. Hosted from Washington, DC USA <https://econference->

zone.org March 20th -21st 2022. 276-277-b.

5. Ergasheva G.M. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. "Zuxra baraka biznez". – T.: 2023. 67-69-b.

6. Pedagogika entsiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. 320-b.

7. Ergasheva G.M. Approaches to education in the history of Uzbek pedagogy. international bulletin of engineering 4219-0772 : NSSI. IBET /Volume 4, Issue 1, January.

REZYUME. Maqolada bugungi kunda milliy madaniyatimiz, ilm-fan, adabiyot va san'atimiz yuksalishiga ulkan hissa qo'shgan ma'rifatparvar ajdodlarimizning boy merosini o'rganish, targ'ib etish, uning mazmun-mohiyatini yosh avlod ong-u shuuriga singdirishga alohida e'tibor qaratilayotgani haqida so'z boradi. Ushbu maqola, ajdodlar merosi hamda buyuk qadriyatlarni ulug'lash mavzusi asosida yozildi.

РЕЗЮМЕ. Сегодня это большой вклад в развитие нашей национальной культуры, науки, литературы и искусства, изучать и пропагандировать богатое наследие наших просвещенных предков, его суть особое внимание уделяется воспитанию сознания молодого поколения. Эта статья, наследие великих предков и был написан на тему прославления национальных ценностей.

SUMMARY. Today, it is a great contribution to the development of our national culture, science, literature and art to study and promote the rich heritage of our enlightened ancestors, its essence special attention is paid to instilling in the consciousness of the young generation. This article, the legacy of great ancestors and was written based on the theme of glorifying national values.

ИЛИМИЙ ИЗЕРТЛЕҮДИҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ МАШҚАЛАСЫН ИСЛЕП ШЫҒЫҰДА АБУ РАЙХАН БЕРУНИЙДИҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСИ

З.Б.Есназарова – тарих илимлериниң кандидаты, доцент

З.М.Глеумуратова – ассистент оқытушы

А.А.Утемисов – ассистент оқытушы

Әжанияз атындағы Нәвис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: Беруний, Хоразмий, Фарғоний, Ибн Сино, Термизий, Улугбек, Навоий, Бобур, фан, назария, методология, тил, муаммо.

Ключевые слова: Беруний, Хорезмий, Ферганский, Ибн Сино, Термизий, Улугбек, Навои, Бобур, наука, теория, методология, язык, проблема.

Key words: Beruni, Khorezm, Fergana, Ibn Sina, Termez, Ulugbek, Navoi, Babur, science, theory, methodology, language, problem.

Берунийдин илимий мийрасларын үйрениў соны көрсетеди, Беруний уллы ойшыл ретинде инсан билиўи машқаласына үлкен дықкат қаратады. Ол өзиниң тәбийий-илимий изертлеўлери менен бир қатарда билиў усыллары ҳәм жоллары мәселелери, ҳақыйқатлыққа ерисиў, илимий методология машқалаларына үлкен дықкат аўдарады.

Уллы ата бабамыз Мухаммед Хорезмийдин бир хикмети бар: Сөз- гүл, жумыс- мийўе". Ойлайман, бүгин белгилеп алатуғын жобаларыңыз қаншелли пухта болса, жумысыңыз жақсы нәтийже береді. Сизлер көп кітап оқыған, билимди аўлад сыпатында мәмлекетимиз өтмишинде жәхән цивилизациясы бесиклеринен бири болғанын жақсы билесиз. Сиз Хоразмийлер, Ферғанийлер, Беруний ҳәм Ибн Сина, Улугбек Наўайы ҳәм Бабурлар, Бухарийлар, Термизийлер аўладысыз. Мине, усындай уллы ўатанластарымыз дөреткен бийбаха билим ҳәм ашылыўлар бүгин пүткил адамзатқа хызмет етпекте [1]. Демек, усы көз-карастан алып қарағанда. Абу Райхан Берунийдин философиялық, илимий изертлеўдин методологиясына еткен хызмет үлкен. Усы пикирди тастыйықлаў ушын немис шығыстаныўшысы Карл Эдуард Захау: "Дүньяда таўлар көп, бирақ олар арасында сондай жоқары бир шың бар болып, бул шыңды адамзат ҳеш қашан жеңе алмайды." Бул – Беруний"- деген [2] сөзлери пикиримиздиң дәлили болып табылады.

Берунийдин илимий изертлеўдин методологиясы мәселесин де талқылаған, оның ҳәр қыйлы мийнетлеринде ортаға қойылған төмендеги принциптерди атап өтиўге болады:

1. Өз ойынды гөнерген, тосыннан пайда болған, фанатизмге ҳәм өш алыўға негизлеген пикирлерди тазалаў зәрүр.

2. Тәбиятты изертлегенде оның өзине сүйениў, оның өзінде болған ызымларға тийкарланыў керек.

3. Предметти изертлеўди оны қурайтуғын элементлерди тексеріўден баслаў керек.

4. Жеке жағдайлар ушын жуўмақ шығарғанда улыўмалық қағыйдаларды басшылыққа алыў керек.

5. Предметти изертлегенде ол туўралы ой жүргизиў керек.

6. Ҳәр қыйлы мағлұматларды, пикирлерди, әңгемелерди бақлаў, салыстырыў, теңеп көриў керек ҳәм

шынлықларын яғный тәбияттағы ызым ҳәм тәртиплерге қарсы келмейтуғынлықларын анықлаў керек.

7. Изертлеў ўақтында белгилден белгисизге, жақыннан узаққа қарай жүриў керек.

8. Илим, шынлықтың ең исенимди өлшеми бақлаў, сынаў-тәжирийбеден басқа нәрсе болыўы мүмкин емес. Сынаўдан басқа үстинликке ийе дәстүр, тәжирийбеден тексеріўден басқа табысқа алып баратуғын көрсетпе жоқ. Тәжирийбеге ғана таяныў лазым.

9. Егер узақ өтмишти билиў керек болса, онда предметти тарихын, ол туўралы ертеде жасап өткен халықлардың ҳәм адамлардың аңызларында ҳәм билдириўлеринде хабар етилген барлық нәрселерди үйрениў керек. Олардың ишиндеги дурысын өтиригинен ажырата билиў, тәбийий ызымларға ҳәм тәртиплерге сай келетуғынын алыў зәрүр. Хабарлардың ишинде ең әҳмийетлиси жазба хабар.

10. Тилди, оның структурасын, жазыў-сызыўды билиў шәрт.

11. Илимпаз өзине жоқары талап қойыўы, оғада дыққатлы болыўы, қәтелерди излеп таба билиўи, өзін-өзи қайта тексерип көриўи, мийнеттен зерикпеўи, илимде шынлық ушын ҳәр түрли өтирик, жүзегәйликке қарсы гүрес алып барыўы тийис. Беруний инсан ҳәм илимпаз сыпатында қарапайым өмир сүрген, бақалы сыйлықлардан бас тартқан. Оның өмири-илим жолындағы қахарманлық.

Берунийдин философиялық жақтан пикирлери бойынша алып қарайтуғын болсақ биз төмендеги пикирлерге итибар беремиз. Берунийдин логикаға байланыслы шығармалар жазбаған, бирақ ол ызым қағыйдалардан, сыпатлаў усылларынан илимий әмелий искерлигинде кең қолланған. Берунийдин уллы хызметлеринен бири тәбият ҳәм жәмийетти билиўдин илимий методын ислеп шыққанлығы үлкен әҳмийетке ийе.

Беруний илимий методтың тийкарғы принциптерин «Өткен аўладлардан қалған естеликлер» шығармасында көрсетип өткен. Бул төмендегилерден ибарат:

- ақылды бийкаршы пикирлерден тазалаў;

- тәжирийбеге тийкарланыў;

- билиўди, дәлеп, предметти шөлкемлестириўши элементлерден баслаў;

- сезиўлик билиўге тийкарланған дедукциядан пайдаланыў;